

გიორგი ჯღარკავა
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

პირის დეიქსისით გამოხატული რეფერენციულობა ქართველურ ენათა ანდაზებში

შესავალი

სამეცნიერო ლიტერატურაში ანდაზის, როგორც მრავალმხრივ საინტერესო ერთეულის, მიმართ ინტერესი დღემდე არ განელეგებულა, რასაც დიდწილად განაპირობებს პარემიათა ინტერდისციპლინური ხასიათი. მართალია, ანდაზა შეიძლება მოექცეს სხვადასხვა დარგის ინტერესის სფეროში, მაგრამ მათ შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ლინგვისტიკას, რადგან ანდაზა იქმნება სწორედ იმ ენობრივი საშუალებებისა და მოდელების მიხედვით, რომლებიც ენას მოეპოვება. ყველა სხვა დარგი ამ მასალას საკუთარი მეთოდოლოგიით აფასებს. აქედან გამომდინარე, ანდაზის შესწავლა, საკუთრივ ენათმეცნიერული თვალსაზრისით, საშური საქმეა.

როგორც ცნობილია, ანდაზა იქმნება ერთი პირის მიერ, რომელიც ხან კონკრეტულია, ხან კიდევ – განზოგადებული; ამიტომ, პირთა განაწილებისა და ურთიერთმიმართების კუთხით, ანდაზა საინტერესო და თავისებურ სურათს წარმოაჩენს; კერძოდ, ანდაზის ენისთვის დამახასიათებელ თავისებურებებს შორის ყურადღებას იქცევს **პირის დეიქსისი და მასთან დაკავშირებული პრაგმატიკული ასპექტები**. წინამდებარე ნაშრომში ემპირიული მასალა გაანალიზებულია სწორედ ამ ერთი კონკრეტული ლინგვისტური საკითხის მიხედვით, რომელიც ეხება პირის დეიქსისით გამოხატულ რეფერენციულობის კატეგორიას და I და II პირთა ფუნქციური განაწილების პრინციპებს ქართველურ ენათა ანდაზებში.

აღნიშნული მიზნის გათვალისწინებით, ნაშრომში გამოყენებულია ლინგვისტიკაში არსებული ტრადიციული და თანამედროვე **კვლევის მეთოდები**; კერძოდ, მასალის ანალიზისას ვხელმძღვანელობთ *აღწერითი, სტატისტიკური, ისტორიულ-შედარებითი და სუბსტიტუციის* მეთოდებით. მათი გამოყენება, საკითხის ირგვლივ აქამდე არსებული მოსაზრებების ვერიფიკაციასთან ერთად, ახალი ჰიპოთეზების წამოყენების საშუალებასაც იძლევა.

რეფერენციულობისა და დეიქსისის გაგებისათვის

ლინგვისტიკაში რეფერენციულობა მიიჩნევა გრამატიკულ კატეგორიად, რომელიც, ფართო გაგებით, „ასახავს მიმართებას ორ ოდენობას – **აღსანიშნსა და აღმნიშვნელს** შორის“ (თანდაშილი 2017: 16). ენაში რეფერენციის გამოხატვის სხვადასხვა საშუალება არსებობს, მათ შორის **„რეფერენცია** შეიძლება ექსპლიციტურად, ნაცვალსახელის მეშვეობით გადმოიცეს, ძირითადად პირის ნაცვალსახელისა და კუთვნილებითი ნაცვალსახელის საშუალებით... რეფერენციის ამ სახეს **გრამატიკული რეფერენცია** ეწოდება“ (იქვე: 90). ამასთანავე, მნიშვნელოვანია ის გარემოებაც, რომ **„რეფერენციის** თითოეული სახე ენობრივი სისტემის სხვადასხვა დონეზე უნდა განვიხილოთ... **გრამატიკული რეფერენცია** განიხილება დეიქსისის ფარგლებში და **პრაგმატიკის** დონეზე უნდა აღიწეროს...“ (იქვე: 181).

თანამედროვე ენათმეცნიერულ ნაშრომებში დეიქსისი დახასიათებულია, როგორც უნივერსალური ენობრივი ფენომენი, რომელიც სხვადასხვა ენაში განსხვავებული ხერხებით გამოიხატება. **დეიქსისი** განიმარტება, როგორც „ენობრივ ერთეულთა მნიშვნელობა ან ფუნქცია, უჩვენოს მოცემულ სამეტყველო სიტუაციაში გამონათქვამის მიმართება კონკრეტულ მოლაპარაკესა და მსმენელთან, წარმოთქმის კონკრეტულ დროსა და ადგილთან“ (ქობალავა 2008: 140-141). დეიქსისის გამოსახატავად ენაში გამოიყენება დეიქტური ელემენტი (resp. დეიქტიკონი). ეს უკანასკნელი ენის პრაგმატული დონის ფუნქციური ელემენტია, რომელიც „მიუთითებს სიტყვაზე ან სიტყვათა ჯგუფზე ერთი წინადადების ან დისკურსის ფარგლებში“ (თანდაშილი, ფურცხვანიძე 2014: 19).

იმის გათვალისწინებით, რომ „ენობრივი **დეიქსისი** რეფერენციას გადმოსცემს როგორც ლექსიკური, ისე გრამატიკული ოდენობების, **დეიქტიკონების** მეშვეობით“ (თანდაშილი 2017: 182), სპეციალურ ლიტერატურაში გამოყოფენ დეიქსისის, როგორც რეფერენციის მეთოდის, რამდენიმე სახეს (Fillmore 1966, Levinson 1983, Lyons 1997, ქობალავა 2008, Dylgjeri and Kazazi 2013, თანდაშილი და ფურცხვანიძე 2014, Stapleton 2017, თანდაშილი 2017), რომელთაგანაც ჩვენი ინტერესის საგანს წარმოადგენს **პირის დეიქსისი** და მისი რეალიზაციის კონკრეტული შემთხვევები ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური ანდაზების ენაში.

პირის დეიქსისი ქართველურ ენათა ანდაზებში

გრამატიკული რეფერენციის¹ ერთ-ერთი საშუალების – პირის დეიქსისის (← ბერძნ. Déixis – ჩვენება, მითითება) და მასთან დაკავშირებული ცალკეული ასპექტების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურიდან ბევრი რამ არის ცნობილი; განსაკუთრებით მდიდარია

¹ რეფერენციულობის ფენომენის შესახებ ვრცლად იხ. მ. თანდაშილი, რეფერენციულობა ქართულში, ფრანკფურტი – თბილისი, 2017.

უცხოური სამეცნიერო სფერო ამ თვალსაზრისით. რაც შეეხება უშუალოდ ჩვენთვის საინტერესო საკითხის კვლევის ისტორიას ქართველურ ენებში, პირველ რიგში დავასახელებთ პროფ. ვინფრიდ ბოედერის მნიშვნელოვან სტატიას, რომელიც გრამატიკული პირის მატერიალურ გამოხატვასა და შინაარსობრივ შეხამებას ეძღვნება მეგრულ ანდაზებში (ბოედერი 2014). იგი ერთგვარად სახელმძღვანელო ნაშრომია ანდაზის ენაში მომუშავეთათვის, რადგან ავტორი კონკრეტულ ენობრივ თავისებურებებთან ერთად თეორიულ პოსტულატებსაც აყალიბებს. ქართული ანდაზები გრამატიკულ-ლექსიკური თვალსაზრისით აღწერილი და გაანალიზებულია ლ. ლეჟავას სტატიაში (ლეჟავა 1959). მკვლევარს კონკრეტულად პირის დეიქსისის საკითხი არა აქვს განხილული, თუმცა მასალა მართლაც მნიშვნელოვანია, ხოლო ცალკეული დაკვირვებები – ყურადსადები. ანდაზის სხვადასხვა ასპექტით შესწავლის თვალსაზრისით აღსანიშნავია მ. რუსიეშვილის მონოგრაფიაც (რუსიეშვილი 2005), რომელშიც დიდძალი სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით მიმოხილულია პარემიული ერთეულები რამდენიმე მიმართულებით; მათ შორის საუბარია ანდაზის შრეობრივ სტრუქტურაზე, სემანტიკურ და პრაგმატიკულ პარამეტრებზე.

აქვე უნდა დასახელდეს ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებული ის ნაშრომები, რომლებშიც ასახულია რეფერენციულობის გადმოცემა მიმართვის ფორმების საშუალებით (Braun 1988, აფრიდონიძე 2003, რუსიეშვილი 2007, ჯანჯღავა 2009, ფაჩულია 2012...), თუმცა, მიუხედავად ზემოთ განხილული მრავალფეროვანი და მრავალმხრივი სამეცნიერო ლიტერატურისა, ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური ანდაზების ენა კომპლექსურად, მით უფრო, ერთი კონკრეტული საკითხის – პირის დეიქსისის თვალსაზრისით, დღემდე შესწავლის საგანი არ ყოფილა, თუმცა აქამდე არსებული კვლევები, განსაკუთრებით, პროფ. ვინფრიდ ბოედერის სტატია ჩვენთვის იქცა ერთგვარი მიმართულების მიმცემად წინამდებარე ნაშრომზე მუშაობისას.

ენათა უმრავლესობაში, მათ შორის ქართველურ ენებშიც, პირის დეიქსისი გამოიხატება პირის ნაცვალსახელების საშუალებით. ანდაზური ფონდი რეფერენციის თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა, ვინაიდან ცნობილია, რომ ანდაზა ზოგადრეფერენტული ერთეულია. იგი შეიცავს რაიმე განზოგადებულ დასკვნას, სიბრძნეს, რომლის მნიშვნელობაც მინიმალურად არის დამოკიდებული არსებულ კონტექსტსა და მასში მონაწილე ობიექტებზე. ემპირიული მასალის ანალიზმა აჩვენა, რომ ცალკეულ შემთხვევებში ქართულ, მეგრულ, ლაზურ და სვანურ ანდაზებში მესამე პირის ნაცვლად I ან II პირია გამოყენებული, რაც იძლევა საშუალებას დავეთანხმოთ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც ანდაზაში „გრამატიკული პირების დეიქტური ოპოზიცია რეფერენციალურ დონეზე ნეიტრალიზებულია“ (ბოედერი 2014: 74). ვინაიდან III პირი დეიქსისის თვალსაზრისით არ გვიჩვენებს განსხვავებულ სურათს, ჩვენი მიზნებიდან გამომდინარე, უშუალო დაკვირვების ობიექტი I და II პირია, ხოლო მესამე პირს

ჩვენ ვიყენებთ ერთგვარი შედარებისთვის. ამასთან, III პირის საშუალებით გამოხატული დეიქსისი ანდაზის ენისთვის ისედაც ბუნებრივია და ყველაზე მეტად გავრცელებულიც, რადგან განზოგადებულ მსჯელობას სწორედ იგი გადმოსცემს ყველაზე უკეთ (შდრ. (ბრძენს უთქვამს) მოჩქარეს მოუგვიანდესო; (ბრძენმა თქვა) ქარის მოტანილს ქარი წაიღებსო). რეფერენციულ დონეზე ნეიტრალიზდება პირველი და მეორე პირების ოპოზიცია და სწორედ ისინი გვიჩვენებენ სხვაობას პრაგმატულ დონეზეც. კერძოდ, მეორე პირი აპელირებს ადრესატის პერსონალურ ცხოვრებისეულ გამოცდილებაზე; მრავლობითი რიცხვის პირველი პირი ხაზს უსვამს ადრესატის, შესაბამისად, ყველა ადამიანის მიმართ „სოლიდარობას“ და ა.შ.

პირის ნაცვალსახელებით გადმოცემული რეფერენციის ნეიტრალიზებას შესაძლოა ხელი შეუწყო იმანაც, რომ „ნაცვალსახელებს არ გააჩნიათ სემანტიკა, ისინი ლექსიკური შინაარსისგან დაცლილი სიტყვებია და, შესაბამისად, ვერ ახორციელებენ ლექსიკურ-სემანტიკურ რეფერენციას“ (თანდაშვილი 2017: 31). ზემოთქმულის საილუსტრაციო მაგალითად მოვიყვანო ერთ-ერთ ქართულ ანდაზას:

(1) მე რომ მენახირედ დავდექ, ფამფარა მაშინ გაწყდაო (ქართ. ანდ. II: 121).

აღნიშნული პარემიული ერთეული თავის ანდაზურ ხასიათსა და შინაარსს არ დაკარგავს, თუკი მასში წარმოდგენილი პირველი პირის ნაცვალსახელს **სუბსტიტუციის მეთოდის**¹ გამოყენებით ჩავანაცვლებთ მეორე ან მესამე პირის ნაცვალსახელებით, მხოლოდობით ან მრავლობითის ფორმებით. ცხადია, ამ შემთხვევაში აღნიშნული მეთოდის გამოყენება მიზნად ისახავს არა იმას, რომ დამტკიცდეს, ზოგადად, პირის ნაცვალსახელთა ეკვივალენტურობა და თავისუფალი ვარირების არსებობა ქართულში ან რომელიმე ქართველურ ენაში, არამედ სუბსტიტუციის მეთოდი გვეხმარება იმის დადგენაში, თუ რამდენად იქონიებს გავლენას პირის ნაცვალსახელების კომბინაციის შეცვლა ანდაზით გადმოცემული აზრის ცვლილებაზე:

ა) მე რომ მენახირედ დავდექ, ფამფარა მაშინ გაწყდაო.

ა¹) ჩვენ რომ მენახირედ დავდექით, ფამფარა მაშინ გაწყდაო;

ბ) შენ რომ მენახირედ დადექ, ფამფარა მაშინ გაწყდაო;

ბ¹) თქვენ რომ მენახირედ დადექით, ფამფარა მაშინ გაწყდაო;

გ) ის/იგი რომ მენახირედ დადგა, ფამფარა მაშინ გაწყდაო;

¹ აღნიშნული მეთოდი „გულისხმობს ენობრივი ელემენტის სხვა, ლექსიკური ან ფუნქციური თვალსაზრისით მსგავსი ელემენტით ჩანაცვლებას“ (თანდაშვილი 2016: 12).

² როგორც აღინიშნა, ჩვენი მიზანი არ არის პირის ნაცვალსახელთა ჩანაცვლებადობის დამტკიცება ნებისმიერ კონტექსტში. ამიტომ სუბსტიტუციის მეთოდს, რომელიც მოიაზრებს წინადადების მხოლოდ ერთი რომელიმე ელემენტის ჩანაცვლებას სხვა ელემენტით, ვიყენებთ ერთი დაშვებით: ვანაცვლებთ პირის ნაცვალსახელს და მასვე ვუთანხმებთ, სახეს ვუცვლით შესაბამის ზმნურ ფორმასაც, რათა მივიღოთ „გრამატიკულად გამართული“ წინადადება. მეთოდის ამგვარი ტრანსფორმაცია გამართლებულია დასახული მიზნის მისაღწევად.

გ¹) ისინი რომ მენახირედ დადგნენ, ფამფარა მაშინ გაწყდაო.

როგორც ვხედავთ, ნაცვალსახელის შეცვლას ანდაზის სიბრძნის, მისი ზოგადი აზრის გადმოცემასა და ძირითადი სათქმელის ჩამოყალიბებაზე გავლენა არ მოუხდენია. ამდენად, თეორიული თვალსაზრისით სრულიად ბუნებრივია ზემოთ მოცემული ყველა ვარიანტის (ა, ა¹, ბ, ბ¹, გ, გ¹) რეალიზება. ამგვარად, სუბსტიტუციის მეთოდმა წარმოაჩინა, რომ ნაცვალსახელების ურთიერთთანაცვლება ანდაზაში ფუნქციურ-სემანტიკურად ვალიდურ ვარიანტებს იძლევა. ეს განპირობებული უნდა იყოს ანდაზის ერთ-ერთი უმთავრესი შინაარსობრივი მახასიათებლითაც – გამოხატოს ღრმა, ჭეშმარიტი, განზოგადებული აზრი ცხოვრებისეული მოვლენის შესახებ. ანდაზა „ახდენს არა კონკრეტული ფაქტის, არამედ რაიმე კანონზომიერების კონსტატირებას“ (რუსიეშვილი 2005: 152).

რეფერენციულ დონეზე ნეიტრალიზებულ პირთა ოპოზიცია სხვაობას გვიჩვენებს პრაგმატულ დონეზეც. „მეორე პირი, მესამე პირისგან განსხვავებით, აპელირებს ადრესატის პერსონალურ ცხოვრებისეულ გამოცდილებაზე. (ამის) მსგავსად, მრავლობითი რიცხვის პირველი პირი ხაზს უსვამს ადრესატის, შესაბამისად, ყველა ადამიანის მიმართ „სოლიდარობას“ (ბოედერი 2014: 74). ის, რომ პირველი, მეორე და მესამე პირების დაპირისპირება დაკავშირებულია პრაგმატიკულ კონტექსტებთან, დასტურდება ქართულურ ენათა ანდაზებშიც, რაზეც უფრო დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ.

შენიშვნა: თავიდანვე უნდა აღინიშნოს, რომ ანდაზა თავისი არსით ითხოვს ერთზე მეტი პირის არსებობას, რომელიც ზოგჯერ შეიძლება მატერიალურად არ იყოს წარმოდგენილი, მაგრამ იგულისხმებოდეს (აღდგეს). მაგ., (ნათქვამია ვიღაცის მიერ) მაღა ჭამაში მოდიხო. ვფიქრობთ, ანდაზაში პირთა მინიმალური და მაქსიმალური რაოდენობის განსაზღვრა ცალკე მსჯელობის ვრცელი საკითხია. ჩვენ ამ საკითხს ამჟერად შევხებით იმდენად, რამდენადაც დასახული მიზნის მიღწევა მოითხოვს.

როგორც ცნობილია, პირველი პირი ქართულში **მე** ნაცვალსახელით გადმოიცემა, თუკი ერთ პირზეა საუბარი. მას სხვანაირად მოუბარ პირსაც უწოდებენ და იგი კონკრეტულია. ენაში არსებობს ასევე I პირის აღმნიშვნელი ნაცვალსახელი **„ჩვენ“**, რომელიც იმავდროულად სიმრავლეს გამოხატავს. მოლაპარაკე პირი „შეიძლება ერიოს კრებულში, რომელიც **ჩვენ** სიტყვით აღინიშნება“ (შანიძე 1953: 169), თუმცა **ჩვენ** კონკრეტიზაციისგან შორს არის, მისი განზოგადება ადვილად შეიძლება, რადგან სიმრავლეს აღნიშნავს. იგი შეიძლება მოიცავდეს „ბევრ მე“-ს ან „ბევრ მე და შენ“-ს. ქართული **მე** ნაცვალსახელის კანონზომიერი ფონემური შესატყვისია მეგრული **მა**, ლაზური **მა/მა-ნ** და სვანური **მი** (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990: 212-213). პირის დეიქსისის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ პირის აღმნიშვნელი ნაცვალსახელები, არამედ შესაბამისი კუთვნილების გამომხატველი ნაცვალსახელური ფორმებიც და მათ შორის ურთიერთ-

ბა. ქართულში პირველი პირის კუთვნილებას აღნიშნავს „**ჩემი**“ ნაცვალსახელი, რომლის ფარდია მეგრული **ჩქიმ-ი**, ლაზური **ჩქიმ-ი/შქიმ-ი** (იქვე: 387). სვანურში პირველი პირის კუთვნილება გადმოიცემა **მიშგუ** ნაცვალსახელით. რაც შეეხება პირველი პირის მრავლობით რიცხვს, ქართულ **ჩუნ-ი** ძირს შეესატყვისება მეგრული **ჩქინ-ი/ჩქენ-ი**, ლაზური **ჩქუნ-ი/შქუნ-ი** და სვანური **გუშგჷ-ი/ნიშგჷ-ი**¹ (იქვე: 388-389).

ხშირად ანდაზაში წარმოდგენილი პირველი პირი „აღნიშნავს არა რეალურ მოლაპარაკეს, არამედ იგი ახასიათებს ანდაზას, როგორც შინაგანი გრძნობის ან აზრის გამოხატველს“ (ბოედერი 2014: 75). პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის შემთხვევაში ეს ბუნებრივია, რადგან, როგორც ზემოთ აღინიშნა, **ჩვენ** ფორმა განზოგადების საშუალებას იმთავითვე იძლევა, მაგრამ საინტერესოა, რომ ანდაზებში პირის განზოგადება შესაძლებელია მაშინაც კი, როცა ის I პირია და მხოლოდით რიცხვშია. ამიტომ პარემიებში პირველი პირის პრაგმატული შინაარსი ვერ თავსდება გრამატიკული პირველი პირის, ანუ რეალურად მოსაუბრე პირის, სემანტიკაში. მოლაპარაკე პირის გაგება ანდაზაში იმდენად განზოგადებულია, რომ იგი გამოიყენება არა ერთი კონკრეტული, არამედ ნებისმიერი „ადამიანის შინაგანი განცდების, გამოცდილებისა და ემოციების გამოსახატავად“ (ქაროსანიძე 2015: 39). შეიძლება ითქვას, რომ პირველ პირს ანდაზაში განსაკუთრებული დატვირთვა ეძლევა. კერძოდ, იგი მეტ დამაჯერებლობას სძენს ანდაზის შინაარსს. მოსაუბრე მსჯელობს საკუთარი გამოცდილებიდან გამომდინარე, იძლევა გარკვეულ რჩევა-დარიგებებს და ამით უშუალო კავშირსაც ამყარებს მსმენელთან.

ქართველურ ენათა ანდაზებში პირის დეიქსისის პოზიციების მხრივ, კერძოდ, პირველი პირის გამოყენების თვალსაზრისით, რამდენიმე ჯგუფი გამოიყოფა:

- სხვა პირებთან კომბინაციაში წარმოდგენილია I პირის მხოლოდითი რიცხვის ნაცვალსახელი:

ქართული:

(2) მე რომ ვხედავ ნიშანსაო, ხარს დამიკლენ ნიშასაო (ქართ. ანდ. I: 92).

მეგრული:

(3) ანთალაქ მა მადორუ, ანთალას მა ვაღორენქ. „ანთელავამ მე მომატყუა, ანთელავას მე ვატყუებ“ (შერ. მემ.: 8).

ლაზური:

(4) მან ბლალუფ, მან შევიგნეფ-და. „მე ვყეფ, მე ვისმენო“ (შერ. მემ.: 229).

სვანური:

¹ ცნობილია, რომ „მრავლობითი რიცხვის პირველ პირში კუთვნილებით ნაცვალსახელებში სვანური არჩევს ორ ფორმას – ინკლუზიურსა და ექსკლუზიურს: გუშგჷ – „ჩვენი“ („ჩემი+შენი ან თქვენი“), ნიშგჷ – „ჩვენი“ („ჩემი+მისი ან მათი“)“ (ჭუმბურიძე და სხვ.: 121).

(5) ჩი ესერ მ ხოცხა, მიჩ ესერი ეჯი ხოცხა. „ყველას რაც ურჩევნია, მეც ის მირჩევნიაო“ (სვან. ანდ.: 165).

როდესაც ერთსა და იმავე ანდაზაში პირველ პირზე ზმნური ფორმაც მიუთითებს და მატერიალურადაცაა წარმოდგენილი „მე“ ნაცვალსახელი (მაგ., ანდაზები (2), (3), (4) და (5)), მაშინ ამ უკანასკნელს, გარდა პირველი პირის გამოხატვისა (რაც აზრის გაგებისთვის ამ შემთხვევაში არც არის აუცილებელი), დამატებითი ფუნქციებიც ეკისრება. კერძოდ, ამგვარ კონტექსტებში შესაძლებელია ვისაუბროთ „მე“ ნაცვალსახელის სტილური ფუნქციის შესახებ. პარემიებში ამ გზით ხდება აქცენტირება პირველ პირზე. იგი ერთგვარად ფრაზის ფოკუსირებულ წევრად გვევლინება და ამდენად, ანდაზის რიტმის მოწესრიგებასაც უწყობს ხელს. ინფორმაციის სტრუქტურირების თვალსაზრისით, მოცემულობა, როცა სუბიექტი ზმნაში მარკირებულია პირის ნიშნით და ამავდროულად გამოხატულია პირის ნაცვალსახელითაც, სამეცნიერო ლიტერატურაში შეფასებულია, როგორც სინტაქსურად ჭარბი ერთეულები, როგორც ტოპიკალიზაციის მარკერები (ასათიანი 2009: 24). ამგვარი „ჭარბი ერთეულების“ პოვნიერებას ქართულში და სხვა ქართველურ ენებში განაპირობებს ზმნის ერთ-ერთი უმთავრესი თვისება – **პოლიპერსონალურობა**.

სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დიდი ხანია შენიშნულია ქართული ზმნის პოლიპერსონალურობა, რაც იმას ნიშნავს, რომ ზმნურ ფორმაში მატერიალურად წარმოდგენილი პირის ნიშნების (შდრ. პირიანობა) და მათი პოტენციურად შესაძლებელი ვარიანტების (შდრ. ვალენტობა)¹ ხარჯზე წინადადებაში შეიძლება გამოტოვებულ იქნეს (თანამედროვე ტერმინოლოგიით – **განუღლება**) ნაცვალსახელით წარმოდგენილი აქტანტები². თანამედროვე ლინგვისტურ ლიტერატურაში, ზემოგანხილული თავისებურებების გამო, ქართულ ენას **Pro-drop** ენათა ჯგუფში აერთიანებენ, რაც, თავის მხრივ, მჭიდროდ უკავშირდება **ნულის სინტაქსს**³. როგორც ცნობილია, Pro-drop ენებს ახასიათებთ „ნაცვალსახელით წარმოდგენილი, ანუ არაინიციალიზებული სუბიექტის ან ობიექტის განუღება“ (თანდაშვილი 2016: 229), რადგან ის ისედაც იგულისხმება. საყურადღებოა, რომ ქართული ენის შემთხვევაში „Pro-drop-ის განსაკუთრებულ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე: ზმნის პოლიპერსონალურ ფორმაში აღინიშნება როგორც სუბიექტი, ისე

¹ კონკრეტულად ამ საკითხის – ზმნის პირიანობისა და ვალენტობის შესახებ ვრცლად იხ. თ. გამყრელიძე, ზმნის „პირიანობა“ და „ვალენტობა“, სტატიების კრებულში – „ენა და ენობრივი ნიშანი“, თბ., 2008: გვ. 113-133.

² შანიძე 1953, ჩიქობავა 1968, ჯორბენაძე 1983, მელიქიშვილი 2014 და სხვ.

³ ტერმინი „ნულის სინტაქსი“ გამოიყენება იმ შემთხვევაში, როდესაც სინტაქსურად გაუფორმებელი (resp. ნულით წარმოდგენილი) წინადადების წევრის არსებობა თავს იჩენს ენის რომელიმე სხვა (მაგ., სემანტიკურ-პრაგმატიკულ) დონეზე. აქედან გამომდინარე, ცხადია, რომ „ნულის სინტაქსი“ განსაკუთრებულ ღირებულებას იძენს Pro-drop ენების შემთხვევაში. ტერმინებს: „განუღება“, „Pro-drop ენა“, „ნულის სინტაქსი“ ვიღებთ მ. თანდაშვილის ნაშრომიდან *რეფერენციულობა ქართულში* (2017 წ.).

პირის დეიქსისით გამოხატული რეფერენციულობა ქართველურ ენათა ანდაზებში

პირდაპირი და ირიბი ობიექტიც. ამ აქტანტების პოვნიერება ზმნაში წარმოდგენილი პირის ნიშნების პოვნიერებით კომპენსირდება. შესაბამისად, ქართულს შეუძლია გაანულოს არა მხოლოდ სუბიექტი, არამედ ობიექტ(ებ)იც“ (თანდაშილი 2017: 86). ეს მსჯელობა ესადაგება არა მხოლოდ ქართულ, არამედ მეგრულ, ლაზურ და სვანურ ენებსაც. ამდენად, ზმნის პოლიპერსონალურობიდან გამომდინარე, ამ ენათა ზმნაში შესაძლებელი ხდება სუბიექტისა და ობიექტების (პირდაპირისა და ირიბის) ასახვა, რაც წინადადებაში განულებული აქტანტების საკომპენსაციოდ ხდება¹, ანუ მაშინ, „როდესაც სუბიექტი ან ობიექტი ან ყველა აქტანტი ერთდროულად, ნულით არის წინადადებაში წარმოდგენილი, რეფერენცია მორფოლოგიურ დონეზე, ზმნის პირისა და ქცევის² ხარჯზე ხორციელდება“ (თანდაშილი 2017: 91). აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია გამოვეყოთ ანდაზების შემდეგი ჯგუფი:

- I პირის მხოლობითი რიცხვის ნაცვალსახელი არ არის მატერიალურად წარმოდგენილი, მაგრამ მასზე ზმნური ფორმა მიუთითებს:

ქართული:

(6) ბევრჯერ ვნახავ ივანესა კარზე შემომჩივანესა (ქართ. ანდ. II: 25).

მეგრული:

(7) ჭიჭე ვორდინი – დიდღშა³ მოშქურუდუ, დიდო გინიფრთინი – ჭიჭეშავა. „პატარა რომ ვიყავი – დიდისა მეშინოდა, დიდი რომ გავხდი, პატარასი მეშინიაო“ (შერ. მემ.: 23).

ლაზური:

(8) მახენეტუში, ვა მიჩქიტუ, მიჩქინში, ვა მახენენ. „როცა შემეძლო, არ ვიცოდი, როცა ვისწავლე, არ შემიძლია“ (შერ. მემ.: 198).

სვანური:

(9) მ'ესერ ტან ხანყა, ქორს ეჯიგარ ესერ ხაწუა⁴. „რაც ტანთ მაცვია, სახლშიც ისდა მადიაო“ (სვან. ანდ.: 92).

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ სტატისტიკური თვალსაზრისით მეორე შემთხვევა ჭარბობს. ე.ი. შედარებით უფრო ხშირად I პირის მხოლობითი რიცხვის ნაცვალსახელი

¹ ნულის სინტაქსისა და ქართულის, როგორც Pro-drop ენის შესახებ ვრცლად იხ. მ. თანდაშილი, რეფერენციულობა ქართულში, ფრანკფურტი-თბილისი, 2017, გვ. 84-96.

² პროფ. მ. თანდაშილს ტერმინი *ქცევა* გამოყენებული აქვს ტრადიციული გაგებით. ჩვენ, ცხადია, ამ ეტაპზე არ ვიხილავთ განსხვავებას ქცევისა და პირთა საკორელაციო მარკერად გამოყენებულ ხმოვან პრეფიქსებს შორის.

³ ბეჭდურ ეპრსიაში მოცემული „დიდღშა“ ფორმა ფონოლოგიურად მცდარია (აღნიშნული საკითხის ირგვლივ შემაჯამებელი მსჯელობა იხ. კარტოხია და სხვ., 2010: 114-121).

⁴ წყაროში, რომელსაც ვეყრდნობით (ა. დავითიანი, სვანური ანდაზები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1973), ზ-ს ადგილას ყველგან ვ არის გამოყენებული, თუმცა სვანური ენის ფონემატური სტრუქტურისა და ზეპირი მეტყველების გათვალისწინებით ამგვარ შემთხვევებში ჩვენ ზ-ს ვსვამთ.

არ არის მატერიალურად წარმოდგენილი, მაგრამ იგულისხმება. ამის ერთ-ერთი მიზეზი საანალიზო ენებში ზმნის ზემოგანხილული თვისება – მრავალპირიანობაა, მაგრამ, ამასთანავე, ენა გამუდმებით ცდილობს იყოს ეკონომიური, ხოლო ეკონომიურობის პრინციპი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ანდაზის ენისთვის, ვინაიდან პარემიული ერთეულები ლაკონიურობით ხასიათდება.

- პირველი პირი (S/O) გადმოცემულია მრავლობითი რიცხვის ფორმით:

ქართული:

(10) მოსვენება საფლავშიაც გვეყოფაო (<http://idioms.tsu.ge/?p=16906>).

მეგრული:

(11) ართი შხურიშო ქობთქუათ დო ართი გერიშო. „ერთი ცხვრისათვის ვთქვათ, მეორე კი მგლისათვის“ (შერ. მემ.: 12).

ლაზური:

(12) ბაბა სალი ტუ-ში, გერი მევიტით, ნა ღურუ, წოხლე მევეულუთ. „მამა ცოცხალი რომ იყო, უკან მივდიოდით (ვიხევდით), რომ მოკვდა, წინ მივდივართ“ (შერ. მემ.: 202).

სვანური:

(13) ღჷხსგიდნის ესერ, ხოჭუა თერჷრ მეხჷა, ღჷდუნრისგჷ ესერ – ესჷცადა ყუგჷ. „ვნახოთო – უთქვამს ბრმასა, მოვისმინოთო – უპასუხებია ყრუს“ (სვან. ანდ.: 53).

მხოლობით რიცხვზე მეტად განზოგადების შესაძლებლობა პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმებს აქვთ (იხ. მაგალითები (10)-დან (13)-ის ჩათვლით). ჩვენ ნაცვალსახელი, იქნება ეს ინკლუზიური თუ ექსკლუზიური, მოიაზრებს მოსაუბრის გარდასხვა პირის უშუალო თანამონაწილეობას და, ამდენად, უფრო მეტ დამარწმუნებელ ეფექტს ახდენს მსმენელზე; გარდა ამისა, გარკვეულწილად ხდება პასუხისმგებლობის გადანაწილება. ე.ი. ზოგჯერ ანდაზით გადმოცემულ აზრს მთქმელი წარმოგვიჩენს არა მხოლოდ საკუთარ, ორიგინალურ ნააზრევად, არამედ ადასტურებს სხვის თანამონაწილეობასაც. ცალკე უნდა გამოიყოს შემთხვევები, როდესაც პირველი პირი გამოყენებულია სხვისი ნათქვამის გადმოცემისას. ასეთ დროს ორგვარი შემთხვევა გვაქვს:

- ა) სხვა პირებთან კომბინაციაში მატერიალურად წარმოდგენილია I პირის ნაცვალსახელი:

ქართული:

(14) მამალს უთქვამს: მე კი ვიყივლებ და გინდა გათენდეს, გინდ – არაო (ქართ. ანდ. II: 115).

მეგრული:

(15) გორდიქ თქუა: დობჰკადით დო ჩახათიშა¹ მა ხოლო უღია (შერ. მემ.: 32). „გომბეშომ თქვა: დამჰედეთ და ჩახათში მეც წავალო“.

ლაზური:

(16) ბუტკუჯიქ თქვერენ: მა-ნა მებუჰკომარე კოჩი დოდურატუკონ-ნა, არ კოჩიშენი არ ფუთი თოფური დობიქომტია. „ფუტკარს უთქვამს: ჩემგან დაკბენილი კაცი რომ მომკვდარიყო², ერთი კაცისთვის ერთ ფუთ თაფლს გაგაკეთებდიო“ (შერ. მემ.: 205).

სვანური:

(17) ტკიც ბჰქს ესერ ლახშემა: მიჩა ში ხაკუ ესერ მაჟ. „სიმართლემ სიცრუეს გასძახა: ჩემი ხელი ხომ არ გინდაო“ (სვან. ანდ.: 134).

ბ) უფრო ხშირად, I პირის ნაცვალსახელი მატერიალურად არ არის წარმოდგენილი სხვათა სიტყვიან ანდაზაში, მაგრამ ყველგან იგულისხმება:

ქართული:

(18) აღმართმა სთქვა: ვაჟკაცი მოვღალე, ბერმა კაცმა მომღალაო (ქართ. ანდ. II: 16).

მეგრული:

(19) გლახა მენძელიში ჯოღორქ თქუა: ქუაჩი³ – სტუმარქ მემენდურუ, ვავაჩი – მენძელქია. „გლახა მასპინძლის ძაღლმა თქვა: ვუკბინე – სტუმარი დამემდურა, არ ვუკბინე – მასპინძელიო“ (შერ. მემ.: 29).

ლაზური:

(20) მთუთიქ თქვერენ: ბერეფე ნა მაყუჰკუღე, პიჯის ნოსთონი ქემაზდუ-და. „დათვს უთქვამს: რაც შვილები შემეძინა, იმის შემდეგ პირში გემო დამეკარგაო“ (შერ. მემ.: 233).

სვანური:

(21) ჩინჩუილს ხოქუა: ქესერ ხოზი, ეჯღა იგჷნი. „ჩვილ ბავშვს უთქვამს: გამდის და იმიტომ ვტირიო“ (სვან. ანდ.: 167).

ჩვენი შემდგომი მსჯელობა შეეხება გრამატიკულად მეორე პირს. ცნობილია, რომ ქართული **შენ** პირის ნაცვალსახელის ფარდად მეგრულსა და სვანურში გვაქვს **სი**, ხოლო ლაზურში – **სი-/სი-ნ**. ქართული მეორე პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელის **შენ** „(<***შენ**) ფორმას კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრ. **სქან-** (სკან-<**სქან**-<***შქჷან-**) და ლაზ. **სქან-** (ცქან-<**სქან**-<***შქჷან-**). სვანურში გვაქვს **ისგუ/ისგჷი**“ (ფენრიხი, სარჯველა-

¹ ბეჭდურ ვერსიაში წარმოდგენილი ტოპონიმი „ჩახათი“ არასწორია. ვფიქრობთ, რომ აქ უნდა იყოს „**ჩოხათი**“ (ისტორიული ტოპონიმი სამეგრელოში, ზუგდიდის რაიონში), რომელიც „დასახელებულია ლევან II დადიანის დროინდელ დოკუმენტში. აქ ცაიშის ეპისკოპოსის ერთ-ერთი სასახლე ყოფილა. ვარაუდობენ, რომ მდებარეობდა დარჩელში“ (ცხადაია 2007: 117).

² სიტყვასიტყვით: მე რომ დამიკბენია, (ის) კაცი რომ მომკვდარიყო.

³ აღნიშნულ ფორმაში I სუბიექტური პირის ნიშანი ა ხმოვნის წინ დაკარგულია (ქუაჩი< ქუ-გაჩი).

ძე 1990: 381). რაც შეეხება მრავლობით რიცხვს, „მეგრული თქვან- და ლაზური თქვან- კანონზომიერად შეესატყვისება ქართულ თქვენ- ძირს“ (იქვე: 154). სვანურში პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ნაცვალსახელად გვაქვს **სგჷმ/სგჷ/ სგაჲ**.

ანდაზის ენაში, მსგავსად I პირისა, II პირიც „აპელირებს ადრესატის გამოცდილებების ცნობიერებაზე. ბევრ ანდაზაში „შენ“ ნაცვალსახელის ხმარება ფორმალურად დაკავშირებულია მსმენელების მიმართ მოწოდებითი ფუნქციის გამომხატველ ფორმებთან“ (ბოედერი 2014: 76). საინტერესოა, რომ ზოგადი დაკვირვებით მეორე პირის ფორმების გამოყენება ქართულ, მეგრულ, ლაზურ და სვანურ ანდაზებში, პირველ პირთან შედარებით, გაცილებით პროდუქტიულია. ეს ფაქტი შეიძლება აიხსნას იმით, რომ ანდაზით გადმოცემული დამრიგებლური შინაარსის სიტყვების ადრესატი (ფორმალურად მაინც) უმთავრესად მეორე პირია, რომლის მისამართითაც მთქმელი იყენებს უშუალო მიმართვის ფორმებს და ამით უფრო მეტად უახლოვდება მას, თავს მსმენელის თანაზიარად წარმოაჩენს. ე.ი. ანდაზაში მთქმელი მიმართავს მეორე პირს და მოუწოდებს, ასწავლის, ურჩევს, გამოცდილებას უზიარებს მას. ამასთან, ანდაზებში, როგორც პირველი პირის შემთხვევაში გვქონდა, მეორე პირიც ხშირად განზოგადებულია და მოკლებულია კონკრეტიზაციას, „ვინაიდან „შენ“ აქ არ არის საუბრის სიტუაციასთან დაკავშირებული“ (ბოედერი 2014: 76). ქართველურ ენათა ანდაზებში II პირის გამოყენების ორგვარი შემთხვევა გვაქვს:

- ა) სხვა პირებთან კომბინაციაში მატერიალურად წარმოდგენილია მეორე პირის ნაცვალსახელი:

ქართული:

(22) არა სცმია მამაშენსა, ნურც შენ დასცვეთ მარმაშებსა (ქართ. ანდ. II: 11).

მეგრული:

(23) დუღშა სი ოკო ვეცქუე, შხვაქ ოკო გოცქუასია. „თავი შენ არ უნდა იქო, სხვამ უნდა გაქოსო“ (შერ. მემ.: 41).

ლაზური:

(24) ბაშქას კუი ვარ უნთხორა, სი ქოდოლოლაფ. „სხვას ორმო არ გაუთხარო, შენ ჩავარდები“ (შერ. მემ.: 203).

სვანური:

(25) ბეფშდ ესერ ლახა ანხირნას, მიჩ'ოჷ ლიბოფშ ღჷხშყად. „ბავშვმა რომ გაგაჯავროს, შენი ბავშვობა გაიხსენეო“ (სვან. ანდ.: 21).

პირის დეიქსისით გამოხატული რეფერენციულობა ქართველურ ენათა ანდაზებში

ბ) მეორე პირის ნაცვალსახელი არ არის წარმოდგენილი, მაგრამ მასზე ზმნური ფორმა მიუთითებს:

ქართული:

(26) მადლი ჰქენი, მარილიც მოაყარეო (ქართ. ანდ. II: 115).

მეგრული:

(27) ახალი მოჯგირეშენი ჯვეშის ნუ მიოცოთა. „ახალი მოყვრის გამო ძველს ნუ დაკარგავ“ (შერ. მემ.: 16).

ლაზური:

(28) ეთვალუს ოწკედი დო კუჩხე ეშო გონთხი! „საბანს შეხედე და ფეხი ისე გაშალე!“ (შერ. მემ.: 198).

სვანური:

(29) მჰე ესერ ხაწუა, ეჩქას საფლჷ გარ ხაკლი. „ყველაფერი როცა გაგაჩნია, მაშინ საფლავიდა გაკლიაო“ (სვან. ანდ.: 68).

იშვიათად, მაგრამ დასტურდება ისეთი ანდაზებიც, რომლებშიც II პირის ნაცვალსახელით და/ან ზმნური ფორმით წარმოდგენილი ერთეულები მრავლობით რიცხვში დგას:

ქართული:

(30) დედა იკითხეთ და კვიცი ისე იყიდეთ (ქართ. ანდ. II: 22).

მეგრული:

(31) ხატიქ თქუა: დიდი კოჩიწკუმა ქაწმაფორითია დო ღარიბწკუმა გომწყითია. „ხატმა თქვა: მდიდარ კაცთან ჩამომეფარეთ და ღარიბთან – გამხსენითო“ (შერ. მემ.: 25).

ლაზური:

(32) აღანი ძირომელის ფარა მო გუწუმეთ. „ახლის მნახველს ფულს ნუ გამოართმევთ“ (შერ. მემ.: 202).

- ზოგჯერ მეორე პირი სხვათა სიტყვის გადმოცემისას არის გამოყენებული:

ქართული:

(33) წყევლამა სთქვა: სწორ გზაზე დამაყენე, თორემ ისევ შენთან მოვალო (ქართ. ანდ. II: 14).

მეგრული:

(34) ჭყალაქ თქუა: სქანით ვარჩქინუდასია დო შხვაშა ვადაძჯერებუდასია. „წყევლამ თქვაო: შენით არ გცოდნოდესო და სხვისთვის არ დაგეჯერებინოსო“ (შერ. მემ.: 15).

ლაზური:

(35) ღალი ემთი ულუნ-და-ში, ქო-და უწვი. „მდინარე აღმა მიდისო რომ გეტყვის, კიო უთხარი“ (შერ. მემ.: 198).

სვანური:

(36) ამფხუჲს ამფხუდ ღოხჲსჟუდრა: ჯი ესერ ყერყნჲ. „ბაყაყმა ბაყაყს უსაყვედურა: შე ყინაო (სვან. ანდ.: 9).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ქართულ, მეგრულ, ლაზურ და სვანურ ანდაზებში შესაძლებელია ერთსა და იმავე წინადადებაში ორი ან/და სამი სხვადასხვა პირის ნაცვალსახელი ერთდროულად იყოს წარმოდგენილი. ამგვარი კონტექსტები საინტერესოა იმ თვალსაზრისითაც, რომ აქ უკვე პირთა კომბინაციის შეცვლამ ან ნაცვალსახელების გადაადგილებამ შეიძლება გამოიწვიოს ანდაზის შინაარსობრივი წყობის დარღვევა, მისი პრაგმატული დანიშნულების ცვლილება¹.

საანალიზო მასალაში ცალკე უნდა გამოიყოს ანდაზები, რომლებშიც ერთდროულად I და II პირი მატერიალურად არ არის წარმოდგენილი, მაგრამ მათზე ზმნური ფორმები მიგვითითებს:

ქართული:

(37) მართალში რას იძლევი, რომ ტყუილი გითხრაო (ქართ. ანდ. II: 35).

მეგრული:

(38) გომიტენქენი, დიდას დოგიჲვილ, ვაგომიტენქენი, – მუმასია. „თუ გამიშვებ, დედას მოგიკლავ, თუ არ გამიშვებ, – მამასო“ (შერ. მემ.: 31).

ლაზური:

(39) ვართი მომცქვა, ვართი მემოძიდა. „არც მაქო, არცა დამცინო (ზურგს უკან)“ (შერ. მემ.: 214).

დასკვნა

ამდენად, რეფერენციულობის თვალსაზრისით ქართველურ ენათა ანდაზების ანალიზმა დაადასტურა, რომ I, II და III პირების დეიქსისის რეფერენციალურად ნეიტრალიზებული განსხვავება ანდაზებში დაკავშირებულია გარკვეულ პრაგმატულ კონტექსტებთან. ჩვენ მიერ გაანალიზებულ ემპირიულ მასალაში გამოჩნდა, რომ მხოლოდ რიცხვზე მეტად I პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმებს აქვთ განმაზოგადებელი დატვირთვა. ქართული **ჩვენ** ნაცვალსახელი (როგორც ინკლუზიური, ისე ექსკლუზიური) და მისი ფარდი ლექსიკური ერთეულები მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში მოსაუბრის გარდა მოიაზრებს სხვა პირის უშუალო თანამონაწილეობასაც, რაც განზოგადების საშუალებას იმთავითვე იძლევა და ამიტომ მეტად დამაჯერებელი და ეფექტურია, მეტ გავლენას ახდენს მსმენელზე.

¹ აღნიშნულთან დაკავშირებით ვრცლად იხ. გ. ჯღარკავა, I და II პირის დეიქსისთან დაკავშირებული საკითხები ქართველურ ენათა ანდაზებში (ქართული, მეგრული და ლაზური ემპირიული მასალის მიხედვით), სტატია გადაცემულია დასაბეჭდად ჟურნალ „ენათმეცნიერების საკითხების“ 2019 წლის გამოცემისთვის.

პირის დეიქსისით გამოხატული რეფერენციულობა ქართველურ ენათა ანდაზებში

საინტერესოა, რომ ანდაზებში I პირის მრავლობით რიცხვთან ერთად განმაზოგადებელი დატვირთვა აქვს I პირის მხოლოდობით რიცხვის ფორმასაც. იგი გარკვეული პრაგმატული შინაარსის მატარებელია. კერძოდ, ასახავს არა რეალურ მოსაუბრეს, არამედ მიუთითებს ანდაზით გამოხატული აზრის უტყუარობაზე, გადმოსცემს უშუალო გამოცდილებაზე დაფუძნებულ მსჯელობას და ამით კონტექსტს მეტ დამაჯერებლობას სძენს. ამგვარი გზით მოსაუბრე პირდაპირ კავშირსაც ამყარებს მსმენელთან. ამდენად, ქართულ, მეგრულ, ლაზურ და სვანურ პარემიებში I პირის (იქნება ეს მხოლოდობითი თუ მრავლობითი) პრაგმატული შინაარსი ვერ თავსდება გრამატიკული I პირის, ანუ რეალურად მოსაუბრე პირის, სემანტიკაში. რაც შეეხება II პირის ნაცვალსახელთა მხოლოდობითი და მრავლობითი რიცხვის ფორმებს, ისინი, ჩვენი დაკვირვებით, I პირთან შედარებით, გაცილებით პროდუქტიულია ქართველურ ენათა ანდაზებში. ამის მიზეზად შეიძლება დასახელდეს ის ფაქტი, რომ ანდაზაში მეორე პირი მსმენელისადმი მიმართვის უშუალო ობიექტია. მოქმელს მთელი ყურადღება გადააქვს იმაზე, ვისაც მიმართავს (ე.ი. მეორე პირზე) და ურჩევს, არიგებს, მოუწოდებს მას. ამასთან, ანდაზებში, როგორც I პირის შემთხვევაში გვქონდა, II პირიც ხშირად განზოგადებულია და მოკლებულია კონკრეტიზაციას, რის გამოც **შენ** ფორმით წარმოდგენილი მიმართვის ობიექტი არის არა რომელიმე კონკრეტული პირი, არამედ ზოგადად ხალხი.

Giorgi Jgharkava

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Reference Expressed by Person Deixis in Kartvelian Proverbs

Summary

It is widely known that the paremic fund fully reveals the culture and mentality of a nation. Therefore, it is a pressing task to carry out a specifically linguistic study of proverbs as objects of interdisciplinary research. Besides, proverbs reflect the immanent nature and word-building capacities of a given language. A proverb is created by a single person, which is sometimes concrete and sometimes general; therefore, concerning distribution and interrelation of persons, a proverb reveals interesting and peculiar features. Out of the linguistic peculiarities of proverbs, mention should be made of **person deixis and related pragmatic aspects**. The given paper focuses on the category of reference and the principles of functional distribution of the first and second persons in Georgian, Megrelian, Laz and Svan proverbs.

Proverbs are of special interest concerning reference, as they are general referential units containing a generalized conclusion, wisdom, which is least based on the context and the objects that form part of it. The use of the diverse methods of research (historical-comparative, substitution etc.) and analysis of corresponding empirical material have proved that, in certain cases, first and second persons are used instead of the third person in Georgian, Megrelian, Laz and Svan proverbs. Such referentially neutralized difference in the grammatical deixis in proverbs is related to certain pragmatic contexts, namely:

- i. The concept of the speaker is generalized in proverbs in case of both – singular and plural numbers. The pragmatic content of the first person in paremic units does not fall within the semantics of the grammatical I person i.e. the speaker;
- ii. The concept of the speaker in proverbs is generalized to such an extent that it is used to denote the feelings, emotions and experience of any person and not just the speaker. Therefore, the first person plays a far more significant role in the proverb, making its content more convincing. The speaker's argumentation is based on his/her own experience, providing advice and thus establishing a direct link with the hearer;
- iii. In the proverbs, the second person is also frequently generalized and far from being concrete. The addressee, represented by the pronoun *šen* (you) is not a concrete person, but people in general. Besides, as compared to the first person, the second person is far more productive, because, in proverbs, the II person is the immediate object of address.

Key words: Kartvelian Languages; Endangered languages; Proverb; Reference; Deixis.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ასათიანი 2009:** რ. ასათიანი, ინფორმაციის სტრუქტურირების სინტაქსური მოდელები ქართულში, კრებულში „ინფორმაციის სტრუქტურირების ძირითადი მოდელები ქართველურ ენებში“, გვ., 14-29, თბილისი.
- აფრიდონიძე 2003:** შ. აფრიდონიძე, მიმართვის ფორმათა სტრუქტურა და ფუნქციონირება ახალ ქართულში, დისერტაცია (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი.
- ბოედერი 2014:** ვ. ბოედერი, გრამატიკული პირი მეგრულ ანდაზაში, სამეცნიერო ჟურნალი „ქართველოლოგია“, №4, გვ., 73-76, თბილისი.

- გამყრელიძე 2008:** თ. გამყრელიძე, ზმნის „პირიანობა“ და „გაღუნტობა“, სტატიების კრებულში – „ენა და ენობრივი ნიშანი“, გვ., 113-133, თბილისი.
- თანდაშვილი 2017:** მ. თანდაშვილი, რეფერენციულობა ქართულში, ფრანკფურტი-თბილისი;
- თანდაშვილი 2016:** მ. თანდაშვილი, ქართული ენის ფუნქციური გრამატიკის საფუძვლები, ბათუმი.
- თანდაშვილი და ფურცხვანიძე 2014:** ზ. ფურცხვანიძე, მ. თანდაშვილი, კორპუსლინგვისტიკა (გლოსარიუმი და რეგისტრი) Manual of Corpus Linguistics, Frankfurt University Press.
- კარტოზია და სხვ. 2010:** გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.
- ლეჟავა 1959:** ლ. ლეჟავა, ქართული ანდაზების ენა, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. I, გვ., 139-264, თბილისი.
- მელიქიშვილი 2005:** დ. მელიქიშვილი, ქართული ზმნის სისტემური მორფოსინტაქსური ანალიზი, თბილისი.
- რუსიეშვილი 2005:** მ. რუსიეშვილი, ანდაზა, მონოგრაფია, თბილისი.
- ფაჩულია 2012:** ლ. ფაჩულია, მიმართვის სახელურ ფორმათა ჯგუფები მეგრულში ფ. ბრაუნის კლასიფიკაციის მიხედვით, კავკასიოლოგიური ძიებანი, IV, გვ., 109-112, თბილისი.
- ქაროსანიძე 2015:** თ. ქაროსანიძე, მეგრული ანდაზების ენა (სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი), სამაგისტრო ნაშრომი (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი.
- ქირია და სხვ. 2015:** ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში, მ. ჩუხუა, ლაზურ-მეგრული გრამატიკა. I. მორფოლოგია, თბილისი.
- ქობალავა 2008:** ი. ქობალავა, დეიქსისი, ენციკლოპედია *ქართული ენა*, გვ., 140-141, თბილისი.
- შანიძე 1953:** ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, ტ. I, თბილისი.
- ჩიქობავა 1968:** არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბილისი.

ცხადია 2007: პ. ცხადია, სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, II, ზუგდიდის რაიონი, თბილისი.

ჭუმბურიძე და სხვ. 2007: ზ. ჭუმბურიძე, ლ. ნიჟარაძე, რ. ქურდაძე (შემდგ.), სვანური ენა (გრამატიკული მიმოხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი), გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

ჯანჯღავა 2009: ც. ჯანჯღავა, სახელური მიმართვა მეგრულ-ლაზურში, კავკასიოლოგიური ძიებანი, I, გვ., 250-252, თბილისი.

ჯორბენაძე 1983: ბ. ჯორბენაძე, ზმნის სმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში, თბ., 1983.

ჯღარკავა 2018: გ. ჯღარკავა, I და II პირის დეიქსისთან დაკავშირებული საკითხები ქართველურ ენათა ანდაზებში (ქართული, მეგრული და ლაზური ემპირიული მასალის მიხედვით), ჟურნალი „ენათმეცნიერების საკითხები“, თბილისი, 2019;

Braun 1988: F. Braun, Terms of address: Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures. Berlin – New York – Amsterdam.

Dylgjeri and Kazazi 2013: A. Dylgjeri, L. Kazazi, Deixis in Modern Linguistics and Outside, Academic Journal of Interdisciplinary Studies, May, Vol 2 No 4, pp. 87-95.

Fillmore 1966: Ch. Fillmore, Deictic Categories in the Semantics of „come“, Foundations of Language, Vol. 2, No. 3 (Aug.), pp. 219-227.

Levinson 1983: S. C. Levinson, Pragmatics, Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons 1997: J. Lyons, Semantics 2, New York, USA: Cambridge University press.

Stapleton 2017: A. Stapleton, Deixis in Modern Linguistics, ESTRO (Essex Student Research Online), Vol. 9: pp. 129-149.

ლექსიკონები, წყაროები, ელრესურსები:

ფენრიხი, სარჯველაძე 1990: პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

ქართული ენის იდიომებისა და ანდაზების ფონდების მონაცემთა
ბაზა, <http://idioms.tsu.ge/> (ბოლო წეღომა: 03. 07. 2020).

შემოკლებები:

1. **სვან. ანდ.** – დავითიანი ა., სვანური ანდაზები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბ., 1973.
2. **ქართ. ანდ. I** – ქართული ანდაზები, კრებული მოამზადა და გამოსცა ნატო თათარაშვილმა, გამომცემლობა „სამშობლო“, თბ., 1999.
3. **ქართ. ანდ. II** – ქართული ანდაზები, შეკრებილი დ. თურდოსპირელის და ემელ. გაბრიჩიძის მიერ 1935 წლის გამოცემის მიხედვით, გამომცემლობა „ჯისიი“, თბ., 2003.
4. **შერ. მემ.** – შეროზია რ., მემიშიში ო., ხალხური სიბრძნე (მეგრული და ლაზური ანდაზები), გამომცემლობა „მსგეფსი“, თბ., 1994.